

Dorota Połowniak-Wawrzonek

Akademia Świętokrzyska im. Jana Kochanowskiego w Kielcach

Instytut Filologii Polskiej

ul. Leśna 16, 25-509 Kielce, Polska

Tel.: (48-41) 349 71 20

E-mail: s.wawrzonek@browarbelgia.pl

UTRWALONE POŁĄCZENIA SŁOWNE, ZAWIERAJĄCE NAZWY NARZĘDZI WALKI, W SYTUACJI MOTYWUJĄCEJ

Niniejszy artykuł zawiera charakterystykę stałych połączeń słownych, których komponentem jest nazwa narzędzia walki, w sytuacji motywującej, tj. militarnej. Wyróżniają się tu utrwalone związki wyrazowe, funkcjonujące tylko w języku wojskowym. Z języka specjalistycznego, dążącego do wyspecyfikowania szczegółowych znaczeń, do języka ogólnego przenikają tylko niektóre, z reguły najogólniejsze określenia. Wiele połączeń, zawierających nazwy narzędzi walki, uległo utrwaleniu już w tekstach militarnych. Odnotowano tu procesy metonimii, zmian metaforyczne. Do domen docelowych przechodzą więc często związki już ukształtowane, z elementami zmian semantycznych i pewnymi pragmatycznymi uwarunkowaniami, które mogą wpływać na dalszy proces metaforyzacji i stosowania tych połączeń w tekstach. Zarejestrowano również związki wyrazowe, które pojawiały się w tekstach militarnych w postaci połączeń luźnych, zaś frazeologizacji uległy w tekstach traktujących o sferach niemilitarnych.

SŁOWA KLUCZE: frazeologizm, motywacja, metaforyzacja, derywacja metonimiczna, termin.

I

Wśród stałych połączeń wyrazowych wyróżnia się grupa frazeologizmów¹, zawierających nazwy narzędzi², których używają (lub dawniej używali) uczestnicy walki. Niektóre z tych utrwalonych związków wyrazowych funkcjonują tylko w języku wojskowym. Odnotowano również takie stałe połączenia słowne, które przeniknęły do języka ogólnego; wiele z nich zyskało tam nowe, metaforyczne znaczenia. Zarejestrowano także związki

wyrazowe, które pojawiały się w tekstach militarnych w postaci połączeń luźnych, zaś frazeologizacji uległy w tekstach traktujących o sferach niemilitarnych. Wydaje się, że dobrze byłoby wyróżnić wszystkie połączenia tego typu i opisać je w sytuacji motywującej, tj. w sytuacji walki zbrojnej.

Narzędzia walki określa się ogólnie leksemem *broń* [dawniej – *oręż*]. Nazwy poszczególnych typów broni są jego hiponimami. Narzędzia walki

¹ Przyjmuję – za A. M. Lewickim – że frazeologizmy to jednostki „w jakimś stopniu nieregularne i utrwalone w języku (...) Nieregularność może wynikać z użycia w związku frazeologicznym osobliwych wyrazów lub form wyrazowych (por. *kochać na zabój, odłożyć ad acta, nie bez kozery, wyjść za mąż* itp.), z przenośnego lub archaicznego znaczenia niektórych komponentów związku (np. *czarna rozpacz, prowadzić do wniosku, mąż stanu* itp.), z przenośnego charakteru całego połączenia (np. *biały kruk, cicho jak makiem zasiał, wejść (w skład czegoś) kuchennymi schodami, kryć (coś) pod kocem* itp.), z osobliwych skrótów w budowie syntaktycznej (np. *Jan jest samochodem* ‘Jan przyjechał tu samochodem’, Pan Nowak *ma głos* ‘w tej chwili ma prawo publicznie się wypowiedzieć pan Nowak’) i innych naruszeń reguł komunikacji językowej” (Lewicki 1993, s. 162–163).

² W tym artykule uwzględniane będą także stałe połączenia słowne, zawierające nazwy części składowych broni.

służą do obrony własnej lub do rażenia nieprzyjaciela poprzez uszkodzanie jego broni, zadawanie mu bólu (ran), zabijanie, a w walce zbiorowości dodatkowo także poprzez niszczenie umocnień, sprzętu wojskowego, obiektów gospodarczych, ośrodków administracyjno-politycznych wroga itp.

W grupie tej nie uwzględniam połączeń, których komponentami są nazwy części ciała przeciwników. Zgadzam się z opinią Grochowskiego, że część ciała człowieka jest jedynie quasi-instrumentem³. „Część ciała nie może występować w funkcji instrumentu” – pisał Grochowski (Grochowski 1974, s. 163). „Instrument jest odrębnym przedmiotem materialnym, którego używa agens w celu działania na inny przedmiot. Rola, jaką pełni część ciała w danej akcji, jest tylko pozornie identyczna z rolą instrumentu” (Grochowski 1974).

Nie można jednak pominąć faktu, że środek czynności zajmuje pozycję pośrednią w ciągu relacji przyczynowo-skutkowych: zmiany, jakim podlega, są konsekwencją czynnego zachowania agensa. Uczestnik walki zbrojnej bezpośrednio⁴ lub pośrednio manipuluje narzędziem. Związek pomiędzy bronią a częścią ciała agensa uwidacznia się wyraźnie w wypadku ręcznej broni białej, która – jak podkreślają autorzy *Encyklopedii broni* (*Encyklopedia...* 1995, s. 12) – jest przedłużeniem ręki człowieka. Znajduje to także odbicie we frazeologii, por. chociażby połączenia: *zbrojną ręką*⁵ ‘używając broni’, *zbrojne ramię kogoś* ‘armia, wojsko kogoś’ (*SJP* 1968, t. X, s. 942):

1. Po ziemię tę [Pomorze Gdańskie] sięgnęli **zbrojną ręką** margrabiowie brandenburscy, wezwani przez możną rodzinę Święców. *Baranowski, Historia*, s. 164.
2. Z pozoru „**zbrojne ramię**” (państwa, klasy społecznej, organizacji itp.) może być opisowym określeniem każdego wojska. W tekstach propagandowych używa się jednak tej formuły tylko wówczas, gdy mowa o armii, którą się aprobuje. *Głowiński, Nowomowa*, s. 34.
3. Sława wodza niewolników rosła. Jego **zbrojne ramię** potężniało z dnia na dzień, niemal z godziny na godzinę. *Rudnicka, Uczniowie*, s. 153.
4. Jak feniks z popiołów odradzało się **zbrojne ramię** narodu w postaci legionów Henryka Dąbrowskiego. *Wojeński, Historia lit.*, s. 288.
5. Linia Hitlera z Cairo spadała w krótkim przebiegu (...) przez 553 ku Piedimonte (...) Piedimonte, stara średniowieczna forteca, a obecnie miasteczko górskie, było jakby stawem łokciowym jej **zbrojnego ramienia**. *Wańkowicz, Cassino*, s. 374.

W niektórych połączeniach, zawierających nazwę narzędzia walki, występuje także wyraz *ręka*, np. *ktoś wytrącił komuś broń z ręki*. Wiele frazeologizmów implikuje rękę agensa, np. *ktoś chwycił za broń* itp. (ręka jest elementem semantycznym wbudowanym w znaczenie komponentu werbalnego).

Przeciętnemu użytkownikowi polszczyzny broń kojarzy się przede wszystkim z takimi narzędziami walki, które trzymane są w ręce, tj. głównie z bronią białą czy indywidualną bronią palną, typu pistolet, rewolwer, karabin itp. Wojskowi specjaliści bronią nazywają każdy „techniczny środek (narzędzie) walki, służący do

³ Terminu tego wielokrotnie w swoich pracach używa M. Grochowski w odniesieniu do nazw części ciała agensa, zajmujących pozycję instrumentalną (zob. np. Grochowski 1975, s. 35).

⁴ J. D. Apresjan w *Semantyce leksykalnej* pisał, że jeżeli walencja narzędzia jest zapełniona przez rzeczownik w narzędniku, to jest to sygnał, że uczestnik sytuacji może swobodnie manipulować narzędziem (Apresjan 1980, s. 186-187).

⁵ W *SJP* pod red. W. Doroszewskiego odnajdujemy także inną, rzadko spotykaną postać odnotowanego w pracy połączenia, tj. wyrażenie *zbrojną dłońią* (*SJP* 1968, t. X, s. 942).

napadu i obrony” (*Leksykon...* 1979, s. 51), zakres pojęcia *broń* jest więc tu szeroki (por. *broń biologiczna, broń chemiczna, broń meteorologiczna* itp.).

Autorzy *Leksykonu wiedzy wojskowej* dzielą narzędzia walki na broń dawną (historyczną) i broń współczesną. W pierwszej grupie wyróżniają zarówno broń zaczepną (tj. broń miotającą, broń białą – sieczną, kłującą, drzewcową, obuchową – oraz dawną broń palną), jak i broń ochronną (te elementy wyposażenia walczącego, które służą do osłaniania ciała przed uderzeniem, pchnięciem, cięciem). Do broni dawnej zaliczono więc zarówno proce, łuki, kusze, oszczepy, dzidy, bumerangi, maszyny miotające, tarany do rozbijania murów, wieże oblężnicze; topory, miecze, szable; rusznice, arkebuzi, muszkiety, karabiny skałkowe, armaty, jak i zbroje, tarcze, szyszaki, nagołenniki, hełmy (*Leksykon...* 1979, s. 51–52).

Współczesne narzędzia walki specjaliści dzielą na broń konwencjonalną (klasyczną) – białą i palną, niekonwencjonalną (masowego rażenia) – jądrową, biologiczną, chemiczną oraz broń raketową, (zob. *Podręcznik...* 1971, s. 85).

Uczestnicy walki, wykonując zadania bojowe, posługują się m.in. także przyrządami, które miotają na odległość pewne ciała siłą sprężyny, ciśnienia gazów, odrzutu itp. Środkiem czynności jest więc tu zarówno przyrząd wyrzucający pocisk, np. proca, łuk, karabin, armata, jak i element miotany, np. kamień, strzała, kula itp.

Do rażenia nieprzyjaciela od wieków ludzie używali także narzędzi, które zasadniczo służyły do wykonywania innych czynności (np. siekiera używana do rąbania, cięcia drewna, dawniej wykorzystywana była również jako broń; nóż – narzędzie do krajania, cięcia, pomocne przy pracy, jedzeniu itp. – niekiedy stosowany jest podczas walki).

II

Nazwa *broń* utrwaliła się w wielu połączeniach o znaczeniu terminologicznym, np. *broń strategiczna, broń taktyczna, broń operacyjna, broń wojskowa, broń bojowa; broń biała, broń sieczna, broń kłująca, broń drzewcowa, broń obuchowa; broń miotająca; broń palna, broń bezodrzutowa, broń gładkolufowa, broń gwintowana, broń strzelecka, broń artyleryjska, broń jednostrzałowa, broń powtarzalna, broń automatyczna, broń samoczynna, broń maszynowa, broń samopowtarzalna, broń półautomatyczna, broń przeciwpancerna, ciężka broń* (a. *broń ciężkiego kalibru*), *broń lekka* (a. *lekkiego kalibru*), *broń indywidualna, broń zespołowa, broń boczna, broń krótka, broń ręczna; broń konwencjonalna* (klasyczna), *broń niekonwencjonalna, broń masowego rażenia, broń biologiczna* (broń bakteriologiczna), *broń chemiczna, broń jądrowa, broń raketowa, broń raketowo-jądrowa, broń kierowana, broń pneumatyczna, broń laserowa, broń podwodna, broń antysatelitarna, broń geofizyczna, broń meteorologiczna* (*Leksykon...* 1979, s. 51–56; *Encyklopedia...* 1995) itp.

We frazeologii języka ogólnego, utrwalającej potoczny obraz świata, te szczegółowe, specjalistyczne podziały nie znajdują z reguły odzwierciedlenia.

Okazuje się, że tylko niektóre z podanych terminów ulegają metaforyzacji, pojawiają się w tekstach traktujących o innych sferach działań ludzkich (często także ulega pewnej modyfikacji pierwotna postać tych związków wyrazowych). Do tego typu połączeń należą m.in. wyrażenia: *ciężka broń* a. *broń ciężkiego kalibru*, które mają terminologiczne znaczenie ‘broń dużego kalibru, o dużej sile rażenia’ (*SJP* 1978, t. I, s. 305). Oto przykładowe cytaty, traktujące o walce zbrojnej, w których wystąpiło połączenie *ciężka broń*:

6. Było to zupełnie inaczej niż przewidywał plan obmyślany w sztabach. Walki tej nie wygrał potworny ogień artylerii ani bombardowanie lotnicze, ani ciężka broń z czołgami na czele – lecz zwyciężył krwawy, ciężki trud piechura, sapers i łącznościowca. *GN* 20, 1997.

7. Wycofywanie się Niemców: lipiec 1944 – dymy pożarów, palenie młynów, ostrzał Radeczniczy, walki powietrzne nad Klemensowem, wycofywanie się piechoty niemieckiej, (...) wielu (...) chciało pomóc Warszawie. Sowietci obiecali ciężką broń. Ale podstępnie zaczęli mordować oficerów i więzić szeregowych akowców i bechowców. *Bartnik, Walka*, s. 85.

Walkę zbrojną mogą poprzedzać działania oznaczane przez frazeologizmy: *ktoś powołuje kogoś pod broń* (a. do broni); *ktoś wzywa kogoś pod broń* (a. do broni) ‘ktoś mobilizuje kogoś’ (*SJP* 1967, t. IX, s. 945), por.:

8. Powołamy cały lud pod broń. Ziemię mu damy, by czuł, że walczy o swoją sprawę. *Przemski, Szary*, s. 91.

9. Był to rekrut, chłop-biedak, tydzień temu powołany pod broń, wojska nie znał, wojna mało go obchodziła, kombinował, jak przeżyć. *Kapuciński, WF*, s. 190.

10. W lutym 1867 r. zbuntowany władca kraju Massangano-Bonga rozbił ekspedycję płk J. Queiros i opanował tereny na południe od rzeki Zambezi. Gubernator gen. A. de Lacerda, pragnąc wygasić bunt, a dysponując jedynie dwoma słabymi batalionami, przystąpił do zorganizowania batalionu żuawów królewskich i wezwał pod broń ochotników. W V 1868 r., po przybyciu z Portugalii 94 żołnierzy, siły zbrojne wzrosły do 475 żołnierzy. *Ryniewicz, Bitwy*, s. 369.

A oto połączenia z komponentem *broń*, odnotowane we współczesnych tekstach, które wyrażają gotowość do rozpoczęcia działań zbrojnych: *ktoś stoi a. staje pod bronią a. pod*

broń ‘o wojsku: ktoś jest uzbrojony, gotowy do walki’⁶ (*SJP* 1966, t. VIII, s. 678); *ktoś stoi z bronią u nogi* ‘o wojsku: ktoś jest gotowy do walki, ale wyczekuje sposobnej chwili do walki’ (*SJP* 1981, t. III, s. 314) [por. *ktoś stoi w gotowości, w pogotowiu (wojennym)* ‘ktoś jest gotowym (do boju)’ (*SJP* 1966, t. VIII, s. 678)]; *ktoś trzyma kogoś* (np. wojsko, żołnierzy) *pod bronią* ‘ktoś utrzymuje kogoś (np. wojsko, żołnierzy) w stanie gotowości bojowej’⁷ (*SJP* 1981, t. III, s. 549).
Przejdźmy do przykładowych cytatów:

11. W czerwcu (...) po przemyskich, jarosławskich i samborskich wioskach znowu pobiegły wici, ludzie znowu stanęli pod broń. *Zieliński, Wejście w mrok*, s. 49.

12. Po doświadczeniach drugiej wojny światowej, kiedy została zajęta przez III Rzeszę w kilkadziesiąt minut, Dania sformowała obronę regionalną. Jednostki te obejmują obecnie cały kraj, służą w nich ochotnicy – kobiety i mężczyźni. Mają broń i umundurowanie w domu. Są tak zorganizowani, że w razie ogłoszenia mobilizacji stają pod bronią w wyznaczonych miejscach w bardzo krótkim czasie. *GN* 25, 1997.

13. W lasach pod bronią stoją bataliony. *Jackiewicz, Górnicy*, s. 176.

14. Zbrojny pokój europejski trzymał pod bronią parę milionów żołnierzy, jak to zwykle na naszym kontynencie bywa, gdy dojrzewa pokolenie nieświadome z autopsji doświadczeń poprzedniej wojny. *ŻŁ* 24, 1982.

Zmysłowo dostępne wrażenia ruchu, pewne gesty mogą być interpretowane jako wstępny etap walki. Zachodzą tu zmiany metonimiczne, por. semantykę frazeologizmów: *ktoś chwycił za broń* (rzadziej – za oręż) ‘ktoś stanął do walki, ktoś wystąpił zbrojnie’ (*SJP* 1958, t. I, s. 937); *ktoś porwał za broń* ‘ktoś stanął, wystąpił do walki’

⁶ *SJP* pod red. W. Doroszewskiego rejestruje także zwroty: *ktoś jest pod bronią, ktoś czeka pod bronią, ktoś trwa pod bronią, ktoś czuwa pod bronią* (*SJP* 1958, t. I, s. 666).

⁷ *SJP* pod red. W. Doroszewskiego notuje również połączenie *ktoś ma pod bronią kogoś* (ludzi, wojsko itp.) (*SJP* 1958, t. I, s. 666).

[por. *ktoś porwał się do broni* 'ktoś chwycił za broń, ktoś zaczął walkę, bójkę'⁸]. Oto konteksty, w których wystąpiły wskazane frazeologizmy:

15. Żołnierz polski pierwszy **chwycił za broń**, by walczyć z hitlerowskim najeźdźcą. *Dęga, W lesie*, s. 316.

16. FS zdelegalizowano, ale jego struktury zbrojne **chwyciły za broń**. Wojna islamistów z władzami kosztowała już życie 60 tys. *Algierczyków. GW* 126, 1997.

17. Lud salvadorski został wymordowany przez (...) Martineza w 1932. Dyktator zmasakrował wówczas ponad 30 tysięcy chłopów (...) Ten lud (...) znowu **chwycił za broń**. *ŻL* 25, 1982.

18. Chłopi doprowadzeni do rozpacz **chwycili za broń**. *Zawadzki, Kałuski, Wiadomości*, s. 51.

19. Ludność terytorium nie okupowanego (...) w jego obronie samorzutnie **chwytą za broń**. *Regulamin działań taktycznych*, s. 16.

20. Niewolnicy przygotowani do powstania **porwą za broń** natychmiast, gdy usłyszą zgłęb bitwy na wyspie. *Rudnicka, Uczniowie*, s. 251.

21. **Porwie za broń**, by walczyć w białostockim ramieniu w ramieniu z rosyjskimi batalionami. *ND I*, 1955.

22. Wojsko Polskie musiało odejść ze Śląska, ale wówczas ludność cywilna **porwała za broń**. *Wojna obronna*, s. 27.

Słowniki rejestrują jeszcze inne połączenia tego typu, por. chociażby zwroty: *ktoś podnosi broń a. oręż (przeciw komuś, na kogoś)* 'ktoś występuje zbrojnie, ktoś rozpoczyna walkę', *ktoś zwraca broń a. oręż przeciw komuś* 'ktoś wypowiada komuś walkę, ktoś występuje zbrojnie przeciw komuś' (*SJP* 1964, t. VI, s. 676; *SJP* 1968, t. X, s. 1361).

Odłożenie, pozostawienie, odrzucenie broni interpretowane jest jako zaprzestanie walki. O takiej zmianie metonimicznej możemy mówić w przypadku połączeń: *ktoś składa (złożył) broń* (rzadziej – *oręż*), *ktoś rzuca broń* (rzadziej – *oręż*).

Zwroty te mają utrwalone znaczenie 'ktoś zaprzestaje walki; poddaje się, kapituluje' (*SJP* 1966, t. VIII, s. 289; *SJP* 1981, t. III, s. 164) (jeden z przeciwników rezygnuje wówczas z walki):

23. Akt poddania się podpisany w 1902 r. w Pretorii głosił, że siły zbrojne Burów „od tej chwili **złożą broń** i powstrzymają się od oporu wobec władzy JKM Edwarda VII, którego uznają za swego prawowitego suwerena”. *Bierzanek, Wojna a prawo*, s. 127.

24. „Jesteśmy oddziałem Armii Krajowej i ma pan jedyne wyjście – poddać się albo zginąć. Jak pan woli”. Niemiec nie chciał **złożyć broni**, rozeszli się i my zaraz zaatakowaliśmy, a że (...) podciągnął II batalion kapitana „Przeboja”, poszło łatwo. Ze stu pięćdziesięciu uciekło ich kilkunastu. Trupów było dwanaście, a około stu dwudziestu poddało się. Z majorem na czele. *Chlebowski, Reportaż*, s. 430.

25. Oddziały polskie uderzyły na Skiernewice w nadziei przedarcia się do stolicy. Zadanie to powiodło się tylko części sił z samym gen. Kutrzebą, natomiast większość z rannym gen. Bortnowskim została rozbita i 20 września ostatecznie **złożyła broń**. *Buszko, Historia*, s. 437.

26. Do ustąpienia musiał dopiero Polaków brak zapasów. 29 września ze względu na brak żywności, wody, amunicji i medykamentów dla 4000 rannych żołnierzy dowództwo obrony Modlina uznało, iż dalsze prowadzenie walki jest niemożliwe. Tego samego dnia garnizon Modlin **złożył broń**. *Wojna obronna*, s. 50.

27. Wszelki dalszy rozlew krwi jest bezcelowy! Chcemy zawrzeć z wami pokój (...) **złóżcie oręż!** (...) przejdziecie z podniesionymi rękami linię naszą, (...) każdy będzie mógł powrócić do domu. *Wojna obronna*, s. 59.

28. Ostatnie walczące oddziały polskie nawet w sytuacji wręcz beznadziejnej nie **składały broni**. *Wojna obronna*, s. 58.

29. Rząd wezwał powstańców do **składania broni**. *Ryniewicz, Bitwy*, s. 601.

30. Osaczeni, poczęli **rzucać broń**. *Lam, Życie*, s. 171.

⁸ Autorzy *SJP* pod red. W. Doroszewskiego rejestrują także inne zwroty o tym znaczeniu, np. *ktoś rusza się do broni* (*SJP* 1958, t. I, s. 666).

31. Wpadli w nasze ręce, (...) już **rzucili broń** i przepasali czoła białymi chustkami. *Kapuściński, WF, s. 200.*

32. Legioniści **rzucają broń** i masowo poddają się. *Rudnicka, Uczniowie, s.134.*

Zawieszenie broni oznacza konwencjonalnie zaprzestanie na jakiś czas walki. Notowany we współczesnych tekstach termin prawny i wojskowy *zawieszenie broni*⁹ ma znaczenie 'uzgodnione przez strony wojujące wstrzymanie działań wojennych na pewien czas lub bezterminowo na całym froncie lub pewnych odcinkach'. Oto przykładowe cytaty, w których wystąpiło badane połączenie:

33. **Zawieszenie broni**, umowa zawierana między wojującymi stronami lub z inicjatywy i pod nadzorem organizacji międzynarodowych w celu wstrzymania działań wojennych (...) Ustanie działań bojowych następuje bezwzględnie po notyfikacji, tj. po wzajemnym powiadomieniu przeciwników o wyrażeniu zgody na przerwanie działań bojowych albo w terminie uzgodnionym przez strony (...) Prawo wojenne przewiduje **zawieszenie broni** krótkotrwałe, ogólne i miejscowe (...) Krótkotrwałe **zawieszenie broni** zawierają strony wojujące dla odszukania, zebrania, przewiezienia i wymiany rannych i chorych pozostawionych na polu walki, dopuszczenia do obszaru działań personelu sanitarnego, kapelanów, dostarczenia materiałów sanitarnych itp. *LWW, s. 519.*

34. Korzystając z krótkotrwałego **zawieszenia broni**, (...) wzmocnił swoje pozycje i pchnął wszystkie siły do przeciwnatarcia. *Jackiewicz, Wiosna, s. 20.*

35. Ogólne **zawieszenie broni** (rozejm ogólny) wstrzymuje wszystkie działania bojowe między wojującymi stronami i może być podstawą do zakończenia stanu wojny. *LWW, s. 519.*

36. Miejscowe **zawieszenie broni** (rozejm miejscowy) wstrzymuje działania wojenne

między częścią sił zbrojnych walczących stron na określonym odcinku frontu; w innych rejonach teatru działań wojennych akcje bojowe mogą toczyć się dalej. Miejscowe zawieszenie broni może być zawarte w ściśle określonych celach odpowiadających interesom obu walczących stron. *LWW, s. 519.*

37. Chorwaci i Muzułmanie walczyli ze sobą przez ponad rok w centralnej Bośni i Hercegowinie. Do **zawieszenia broni** w tych walkach doprowadziła w lutym amerykańska inicjatywa utworzenia w Bośni federacji chorwacko-muzułmańskiej. *GW 257, 1994.*

38. W sierpniu osaczony przez rządowe wojska Ieng Sary (...) ogłosił **zawieszenie broni**. Mam dość wojny. Jestem zmęczony – oświadczył i formalnie uznał zwierzchnictwo Phnom Penh. *GŚ 143, 1997.*

Badania wykazały, że w utrwalonych połączeniach języka potocznego, zawierających nazwę *broń*, odzwierciedla się obserwacja desygnatów tej nazwy od strony funkcjonalnej, mniej wyrazista jest ich strona substancjalna, jakkolwiek wydaje się, że u podłoża motywacyjnego leży broń, którą walczący trzyma w ręce, tj. przede wszystkim broń biała, ewentualnie indywidualna broń palna (którą można chwycić, rzucić, zawiesić itd.).

III

Przejdźmy do związków, które zawierają nazwy określonych typów broni. W grupie tej odnotowano wiele wyrażen o charakterze terminologicznym, należących do języka wojskowego, np.:

bagiet kłujący, bagiet kłująco-sieczny, bagiet tulejowy, bagiet nożowy; karabin(-ek) powtarzalny, karabin(-ek) samopowtarzalny [karabin(-ek) automatyczny], karabin samoczynny, karabin maszynowy (ręczny karabin maszynowy, ciężki karabin maszynowy, uniwersalny karabin maszynowy, wielokalibrowy karabin maszynowy,

⁹ Por. inne połączenia zawierające komponent *zawiesić*, np. *ktos zawiesi coś na kolku* 'ktos przestanie się czymś zajmować, interesować, odłożyć (jakąś pracę) na później' (*SJP* 1981, t. III, s. 974).

przeciwlotniczy karabin maszynowy, czołgowy karabin maszynowy, lotniczy karabin maszynowy), karabin wielostrzałowy, karabin wyborowy (karabin snajperski); pistolet maszynowy, rewolwer odtłycowy; strzelba dwulufowa; działo gładkolufowe, działo gwintowane, działo odprzodowe, działo odtłycowe, działo półautomatyczne, działo automatyczne, działo bezodrzutowe, działo małego kalibru, działo dużego kalibru, działo przeciwlotnicze, działo przeciwpancerne, działo atomowe, działo kierunkowe, działo holowane (ciągnione), działo samobieżne, działo polowe, działo górskie, działo okrętowe; armata półautomatyczna, armata automatyczna (a. samoczynna), armata sprzężona, armata górską, armata polowa, armata nadbrzeżna, armata okrętowa, armata czołgowa, armata kolejowa, armata przeciwpancerna, armata przeciwlotnicza, armata ciągniona, armata samobieżna; haubica polowa, haubica górską, haubica kolejowa, haubica ciągniona, haubica samobieżna; pocisk burzący, pocisk odłamkowo-burzący, pocisk przeciwpancerny, pocisk zapalający, pocisk jądrowy, pocisk chemiczny, pocisk rakietowy, pocisk kierowany (*Leksykon... 1979, Encyklopedia... 1995*) i in.

Język ogólny utrwała naiwny obraz świata i tylko niektóre specjalistyczne podziały znajdując w nim odzwierciedlenie.

Wiele połączeń, odnotowanych w języku ogólnym, zawiera nazwy broni białej. We

frazeologizmach utrwaliły się przede wszystkim nazwy takich narzędzi walki, jak *miecz*¹⁰, *szabla*¹¹, *bagnet*¹², *kopia*, *armata*.

Cechą charakterystyczną połączeń *ktos idzie na szablę*, *ktos idzie na bagnety*¹³ jest użycie nazw broni białej w liczbie mnogiej.

Połączenie *ktos idzie na ostre* 'ktos walczy używając ostrej broni, kłującej lub siecznej', wywodzące się z walki zbrojnej, wychodzi już dziś z użycia, znaczenie militarne ma przede wszystkim w dawnych tekstach, np. „Na ostre szli. Krew była po stronie waszej – sińce jeno u tamtych” (Gomulicki 1949, s. 82). Zwrot ten ma współcześnie przede wszystkim charakter metaforyczny.

Związek *ktos (s) krzyżował szablę a. miecze itp. (z kimś)* w odniesieniu do walki zbrojnej ma znaczenie 'ktos zaczął walczyć na szablę, miecze itp., ktoś (s) toczył z kimś walkę na białą broń'. Z. Głoger w „Encyklopedii staropolskiej” wyjaśniał: „Krzyżowa sztuka w bitwie (...) dlatego tak się zwała, (...) że cięcia i zasłony krzyż stanowiły” (Głoger 1985, t. III, s. 108)¹⁴. Współcześnie badane połączenie funkcjonuje także w znaczeniu przenośnym, rejestrowane jest w opisach sporów, polemik.

¹⁰ Miecz to broń sieczna o prostej głowni i rękojeści, zwykle obosieczna, pozwalająca walczącemu zarówno parować ciosy, ciąć, jak i zadawać pchnięcia. Używany był od epoki brązu do XVI wieku.

¹¹ Szabla jest bronią sieczną o wygiętej jednosiecznej głowni. Posługiwano się nią od starożytności do czasów współczesnych. W Polsce bronią tą rozpowszechniła się w XVI wieku wraz z rozwojem jazdy lekkiej. Z biegiem czasu Polacy uznali szablę za swoją broń narodową (zob. Głoger 1985, t. IV, s. 296-299; BRÜCKNER 1990, t. II, s. 571-574). W Polsce po I wojnie światowej opracowano dwa wzory szabel bojowych – szabla oficerska, używana do dziś m.in. podczas promocji na oficera oraz szabla ułńska (*Leksykon... 1979, s. 429*).

¹² Bagnet to broń biała kłująca lub kłująco-sieczna, stanowiąca rodzaj sztyletu nasadzanego na koniec lufy karabinowej. Używano go podczas ataku kawalerii, piechoty.

¹³ W SJP pod red. W. Doroszewskiego notowane są także warianty tego zwrotu, tj. *ktos rusza, uderza itp. na bagnety* 'ktos atakuje z bagnetami w rękę, idzie do ataku na bagnety, ktoś bije się, walczy na bagnety' (zob. SJP 1958, t. I, s. 296).

¹⁴ Szlachta polska знаła dobrze „krzyżową sztukę” (F. Jezierski pisał: „Węgrzyn tnie na odlew, Moskwiczin z góry, Turczyn ku sobie, a Polak na krzyż (...) swoją szablą”) (Jezierski 1985, t. IV, s. 298). Związek wyrazowy *krzyżowa sztuka* rejestrują jeszcze autorzy SJP pod red. W. Doroszewskiego (SJP 1964, t. III, s. 1226; SJP 1966, t. VIII, s. 1183).

¹⁵ Kopie znano już w starożytności. Jazda zachodnioeuropejska używała ich do końca XVI wieku, husaria polska do połowy XVIII wieku. Polska i węgierska jazda ciężka posługiwała się lżejszymi formami kopii, wykonanymi z drążonego drewna (zob. *Encyklopedia... 1995, s. 57*).

Kopią – kłującą bronią drzewcową – posługiwali się zarówno uczestnicy bitew¹⁵, jak i turniejów rycerskich¹⁶. Jej działanie wspomagała energia rozpędzonego konia z jeźdźcem. Autorzy *Encyklopedii broni* piszą, że kopie turniejowe były zazwyczaj stosunkowo lekkie, wydrążone, konstruowane z myślą o ich efektywnym skruszeniu w momencie uderzenia o przeciwnika (*Encyklopedia...* 1995, s. 63); zob. także (Wroczyński 1979, s. 64–66). W „Encyklopedii staropolskiej” czytamy: „turnieje i zawody na kopie (...) [początkowo] były wojskowymi ćwiczeniami, w których i zbrodnie popełniano, (...) [później zaś] (...) zeszyły do rzędu zabaw i widowisk” (Brückner 1990, t. I, s. 368). Zwrot *ktos kruszy kopie z kimś o kogoś, o coś* (daw. *za kimś, za czymś*) a. *w obronie kogoś, czegoś* w militarnym znaczeniu występuje głównie w starych tekstach. Przykładem niech będzie *Zamek krakowski* H. Rzewuskiego, gdzie czytamy: „kruszyć kopie jak na turnieju, kiedy walka była na ostre” (Rzewuski 1877, s. 106). Dziś zwrot *ktos kruszy kopie z kimś o kogoś, o coś* (daw. *za kimś, za czymś*) a. *w obronie kogoś, czegoś* używany jest przede wszystkim w znaczeniu przenośnym.

Działa, armaty – broń na kołach – przed użyciem wytaczano, umieszczano na stanowiskach przystosowanych do prowadzenia ognia. Zwróćmy uwagę na jeszcze jedną kwestię. O pierwszych działach odtłocowych autorzy *Encyklopedii broni* pisali: „Po oddaniu strzału toczyły się zwykle swobodnie do tyłu na odległość kilku metrów. W celu oddania kolejnego strzału ponownie je wtaczano na stanowiska i powtar-

zano czynności celowania” (*Encyklopedia...* 1995, s. 183). By wprowadzić okrętowe działo odtłocowe w położenie bojowe należało wyciągnąć je do załadowania i następnie wytoczyć je do oddania strzału (*Encyklopedia...* 1995, s. 166). Wydaje się, że wszystkie te aspekty należy uwzględnić, charakteryzując motywację połączenia *ktos wytacza armaty a. działa* (por. znaczenie prymarne komponentu werbalnego *wytacza* ‘tocząc wyciąga, wydostaje co skąd, na jakieś miejsce’). Zwróćmy uwagę na przykładowy kontekst:

39. *Wytaczają armaty, zwracają lufy w stronę lasu. Żukrowski, Dni, s. 280.*

Dziś związek ten funkcjonuje przede wszystkim w znaczeniu metaforycznym w opisach sporów, polemik.

W tego typu relacjach, opisach ujawnia się także metaforyczna semantyka połączenia *ktos strzela z armat(y) a. z dział(a)*¹⁷. Odtwarzając motywację tego związku wyrazowego, należy wziąć pod uwagę fakt, że w sytuacji walki zbrojnej działa, armaty były szczególnie niebezpieczne dla atakowanego – miały dużą skuteczność rażenia, odznaczały się także znaczną donośnością¹⁸.

IV

We frazeologizmach utrwały się także nazwy niektórych elementów, składających się na broń.

Do tego typu połączeń należy m.in. zwrot *ktos puszcza coś (komuś) płazem*. Uderzenie płazem, tj. płaską, szeroką stroną broni siecznej (nie ostrzem) zadawało ból, lecz nie raniło. Tu należy szukać motywacji przenośnego znaczenia połączenia *ktos puszcza coś (komuś) płazem*, ujawniającego się we współczesnych tekstach.

¹⁶ W turniejach mogli potykać się tylko ci rycerze, którzy nie splamili się niegodnymi czynami, postępowali zawsze zgodnie z honorem, bronili słusznej sprawy. Przed turniejem każdy zgłaszający się rycerz poddawany był skrupulatnej kontroli. (Wroczyński 1979, s. 64–66)

¹⁷ Słowniki rejestrują także zwrot *ktos bije z dział a. z armat* ‘ktos strzela z dział a. armat’ (*SJP* 1965, t. II, s. 548–549; *SJP* 1958, t. I, s. 205).

Do naprowadzania na cel służą m.in. takie elementy broni palnej, jak muszka, celownik, por. związek wyrazowy *ktoś bierze kogoś, coś na muszkę*. Połączenia *ktoś ma a. trzyma kogoś, coś na muszce a. na celowniku* w sytuacji walki zbrojnej oznaczają, że ktoś tak nakierował broń na dany obiekt (cel), że obiekt ten jest na linii strzału, tj. linii wytyczonej przez muszkę, celownik:

40. O kilka metrów zza głazów pokazały się sylwetki Niemców. **Mają na muszce** leżących. *Wańkowicz, Cassino, s. 250.*

41. Dwóch (...) was **miało (...) na muszce**. *Chlebowski, Reportaż, s. 116.*

42. Pod karabinami prowadzą mnie do swojego dowódcy, (...) strzelanina. Jeden **trzyma** mnie **na muszce**, a inni strzelają na górne piętra okolicznych domów. *PT 1, 1990.*

43. Z bunkrów poczęły się wysuwać załogi (...) Stryjewski kazał trzem ułanom z tomsonami usunąć się za stok i **trzymać** Niemców **na muszce**. *Wańkowicz, Cassino, s. 361.*

44. Załadować (...) magazynki do automatu, (...) **trzymając** ich cały czas **na muszce**. *GW 116, 1990.*

45. Napastnik nie może **trzymać na celowniku** całego piętra, bo wystarczy, że napadnięty uskokczy za róg i już jest bezpieczny. *Kapuściński, WF, s. 211.*

Wskazane połączenia funkcjonują dziś także w znaczeniu przenośnym.

V

Z walką zbrojną związane były w różnych społecznościach określone zachowania symboliczne – ich znaczenie regulowała konwencja

społeczna. Informacje o niektórych zachowaniach tego typu przechowały się we frazeologizmach. Odnotowano tu m.in. połączenia, zawierające nazwy określonych narzędzi walki. Wskazane zachowania symboliczne możemy dziś odczytać, jeżeli motywacja związku nie została zatarta. Związki frazeologiczne motywowane za pośrednictwem sytuacji komunikatywnych są „znakami znaków (...) W warstwie znaczeń literalnych oznaczają one czyjeś zachowanie się, (...) druga warstwa znaczeniowa stanowiąca aktualne znaczenie tych związków wykorzystuje konwencję społeczną regulującą znaczenie tych zachowań” (Lewicki 1985, t. III, s. 16).

Język stanowi „swoiste archiwum kulturowe danej społeczności” (Anusiewicz¹⁹ 1991, t. 1, s. 20). Utrwalają się w nim i przekazywane są z pokolenia na pokolenie informacje o rzeczywistości, w której dane społeczeństwo egzystowało, doświadczenia społeczne, sposoby zachowania, poglądy na świat itp. A. M. Lewicki i A. Pajdzińska podkreślali, że „wielokomponentowy skład i metaforyczna (metonimiczna) geneza frazeologizmów sprzyjają (...) utrwalaniu w nich realiów obyczajowo-społecznych, ludzkich przekonań i poglądów na świat. Wiele połączeń idiomatycznych może być zatem traktowanych jako dokument życia w bardziej lub mniej odległych epokach”²⁰ (Lewicki, Pajdzińska 1993, t. 2, s. 313–314).

Niektóre związki frazeologiczne polszczyzny motywowane są zachowaniami właściwymi dla innego kręgu kulturowego. Język „odzwierciedla

¹⁸ W przypadku armat wskazuje się na fakt, że ich pociski cechują się znaczną prędkością, przy płaskim torze ich lotu.

¹⁹ J. Anusiewicz odwołuje się tu do poglądów J. L. Fischera (zob. Fischer 1980, s. 197–198).

²⁰ В. М. Мокиенко подчеркивает: «Ценность фразеологического материала для демонстрации фактов национальной культуры несомненна (...) Идиоматика любого языка (...) индивидуальна как отражение каких-либо национальных реалий, составлявших в свое время самобытность культуры того или иного народа» (Мокиенко 1986, с. 5).

najbardziej specyficzne (...) zwyczaje danej kultury” (Sapir 1978, s. 87–88; Lyons 1976, s. 500). „Świat ludzki (...) to świat znaczeń. Studiować formy języka w oderwaniu od myśli, jakie się za tymi formami kryją, to tak jak studiować zewnętrzne formy kultury – tatuaże, ceremonie, rytuały – w oderwaniu od ich znaczeń i funkcji” (Wierzbicka 1978, s. 19–20; Siemieński 1991, t. 1, s. 76–77).

Połączenie *ktoś zakopał topór wojenny*²¹ nawiązuje do zwyczajów niektórych plemion indiańskich. E. Lips pisze, że „wewnętrzny nakaz zakopywania broni zakorzeniony był od niepamiętnych czasów w sercach Indian” (Lips 1971, s. 211). Prorok Irokezów, jeden z założycieli historycznej ligi szczepów, miał wypowiedzieć słowa: „Ja (...) i sprzymierzeni wodzowie wyrwemy z ziemi najwyższą sosnę i w powstałym po niej dole schowamy wszystką broń wojenną. Tam, (...) w głębi ziemi (...) ukryjemy wszystkie narzędzia walki. Schowamy je przed oczyma ludzkimi i posadzimy tam drzewo z powrotem. Tak zostanie ustanowiony Wielki Pokój” (Lips 1971, s. 211). Położyło to kres wojnom między szczepami zjednoczonymi w lidze. Zwróćmy jeszcze uwagę na fragment legendy zanotowanej przez Catlina: „W zamierzchłych czasach Wielki Duch zwołał (...) wszystkie szczepy indiańskie. Stanąwszy na czubku czerwonej skały (...) rzekł im, że ten kamień jest czerwony od indiańskiej krwi i że mają go używać do fajek pokoju, (...) nie wolno na tym miejscu używać maczug wojennych ani noży do skalpowania” (Lips 1971, s. 210). Catlin dodaje: „Indianie zbliżając się tutaj zakopują swe maczugi i chowają noże do skalpowania w obawie przed zemstą Wielkiego Ducha” (Lips 1971, s. 210–211). Wydaje się, że

badając motywację analizowanego zwrotu, należy uwzględnić wszystkie przedstawione tu aspekty.

Połączenie *ktoś zakopał topór wojenny* używane jest dziś głównie w znaczeniu przenośnym. W polszczyźnie funkcjonuje także zwrot *ktoś wykopał topór wojenny* o znaczeniu przeciwnym. W pracach etnograficznych nie napotkano informacji o utrwalonym rytuale motywującym ten związek. Prawdopodobnie jednostka ta jest wytworem procesu derywacji frazeologicznej.

* * *

Okazuje się, że wiele połączeń, zawierających nazwy narzędzi walki, uległo utrwaleniu już w tekstach militarnych. Odnotowano tu procesy metonimii (por. np. związane z walką zbroijną znaczenia połączeń *ktoś chwycił za broń* ‘ktoś stanął do walki, ktoś wystąpił zbrojnie’, *ktoś składa broń* ‘ktoś zaprzestaje walki, poddaje się, kapitułuje’ i in.), zmiany metaforyczne, choć jest to zjawisko rzadsze od poprzedniego. Do domen docelowych przechodzą więc często związki już ukształtowane, z elementami zmian semantycznych i pewnymi pragmatycznymi uwarunkowaniami, które mogą wpływać na dalszy proces metaforyzacji i stosowania tych związków w tekstach.

Ponadto zauważono, że istnieje poważna różnica pomiędzy językiem specjalistycznym, który dąży do wyspecyfikowania szczegółowych znaczeń w poszczególnych działach (np. rodzaje broni, typy ognia) a językiem ogólnym, do którego z zasobu specjalistycznego przenikają tylko niektóre, z reguły najogólniejsze określenia.

²¹ W polszczyźnie rejestrowane są także inne połączenia związane z sytuacją walki zbrojnej, które wywodzą się z kultury plemion indiańskich, np. *na wojennej ścieżce*.

Zgodne by to było z tym, co pisał o klasyfikacji naukowej i potocznej J. Bartmiński: „Klasyfikacja naukowa (...) obejmuje więcej poziomów niż potoczna, (...) wykazuje też (...) różnice w układzie poziomym”²² (Bartmiński 1993, s. 126). W pracy zatytułowanej „Słownictwo jako interpretacja świata” R. Tokarski podkreślał: „Obraz tego samego fragmentu rzeczywistości w języku ogólnym jest zasadniczo różny. Taksonomia jest zdecydowanie spłaszczona, pozbawiona niektórych pięt” (Tokarski 1993, s. 337-338). Tokarski zauważa także, że „obraz naukowy kształtowany

jest przede wszystkim przez odniesienia do rzeczywistości, a przynajmniej dąży do możliwie wiernego jej odwzorowania. Obraz świata zawarty w języku ogólnym, zwany niekiedy obrazem naiwnym bądź potocznym, uwzględnia zarówno obiektywnie dane cechy rzeczywistości, jak kulturowe uwarunkowania rządzące myśleniem i ocenami człowieka, (...) obraz naukowy ewoluuje wraz z rozwojem różnorodnych dyscyplin, (...) obraz potoczny – wraz z rozwojem języka. Przy tym możliwe jest ich wzajemne oddziaływanie na siebie” (Tokarski 1993, s. 339).

Wykaz skrótów

Baranowski, Historia – B. Baranowski, S. Krakowski, M. Siuchniński, St. Zajączkowski, Podręcznik historii dla klasy IX, Epoka feudalizmu, Warszawa 1950

Bartnik, Walka – Cz. Bartnik, Walka o Kościół w Polsce, Lublin 1995

Bierzanek, Wojna a prawo – R. Bierzanek, Wojna a prawo międzynarodowe, Warszawa 1982

Buszko, Historia – J. Buszko, Historia Polski 1864–1948, Warszawa 1978

Chlebowski, Reportaż – C. Chlebowski, Reportaż z tamtych dni, Warszawa 1986

Dęga, W lesie – Cz. Dęga, W lesie i na froncie, Warszawa 1981

Głowiński, Nowomowa – M. Głowiński, Nowomowa po polsku, Warszawa 1990

GN – Gość Niedzielny

GŚ – Gazeta Świąteczna

GW – Gazeta Wyborcza (Magazyn GW)

Jackiewicz, Górnicy – A. Jackiewicz, Górnicy, Poznań 1949

Jackiewicz, Wiosna – A. Jackiewicz, Wiedeńska wiosna, Warszawa 1952

Kapuściński, WF – R. Kapuściński, Wojna futbolowa, Warszawa 1986

LWW – Leksykon wiedzy wojskowej, Warszawa 1979

ND – Nowe Drogi

Przemski, Szary – L. Przemski, Szary Jakobin, Powieść, Warszawa 1953

PT – Przegląd Tygodniowy

Regulamin działań taktycznych – Regulamin działań taktycznych wojsk lądowych. Cz. II (pododdziały), Warszawa 1994

Rudnicka, Uczniowie – H. Rudnicka, Uczniowie Spartakusa, Warszawa 1952

Ryniewicz, Bitwy – Z. Ryniewicz, Bitwy świata. Leksykon, Warszawa 1995

Wańkowicz, Cassino – M. Wańkowicz, Monte Cassino, Warszawa 1976

Wojeński, Historia lit. – T. Wojeński, Historia literatury polskiej, t. II, Warszawa 1948

Wojna obronna – II wojna światowa, Wojna obronna Polski 1939, z. 2

Zawadzki, Kałuski, Wiadomości – J. Zawadzki, S. Kałuski, Wiadomości społeczno-gospodarcze dla klasy X szkoły ogólnokształcącej, Warszawa 1950

Zieliński, Wejście w mrok – R. Zieliński, Wejście w mrok, Warszawa 1971

ŻŁ – Życie Literackie

Żukrowski, Dni – W. Żukrowski, Dni klęski, Warszawa 1952

²² O rozbieżności poglądów potocznych (stereotypowych) i naukowych pisali m.in. Whorf (Whorf 1982, s. 337–338), A. Pajdzińska (Pajdzińska 1990, s. 105–106), A. Krawczyk-Tyrpa (Krawczyk-Tyrpa 1987, s. 65) i in.

Bibliografia

- ANUSIEWICZ, J., 1991. Kulturowa teoria języka. Zarys problematyki. In: *Język a kultura*. T. 1. Podstawowe pojęcia i problemy. Pod red. J. ANUSIEWICZA; J. BARTMIŃSKIEGO. Wrocław.
- APRESJAN, J. D., 1980. *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*. Przekład Z. Kozłowska; A. Markowski. Wrocław.
- BARTMIŃSKI, J., 1993. Styl potoczny. In: *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*. T. 2. Współczesny język polski. Pod red. J. Bartmińskiego. Wrocław.
- BRÜCKNER, A., (oprac.), 1990. *Encyklopedia staropolska*. T. I-II. Reprint. Warszawa.
- Encyklopedia broni. 7000 lat uzbrojenia*. 1995. Red. D. HARDING. Przekład J. Bańbor; T. Nowakowski. Warszawa.
- FISCHER, J. L., 1980. Składnia i struktura społeczna: języki truk i ponape. In: *Język i społeczeństwo*. Pod red. M. GŁOWIŃSKIEGO. Warszawa.
- GLOGER, Z., 1985. *Encyklopedia staropolska*. T. I-IV. Reprint. Warszawa.
- GOMULICKI, W., 1949. *Cudna mieszcza. Obrazki starowarszawskie*. Warszawa.
- GROCHOWSKI, M., 1974. Nazwy części ciała jako argumenty predykatu. In: *Studia Semiotyczne*. T. V. Warszawa.
- GROCHOWSKI, M., 1975. *Środek czynności w strukturze zdania*. Wrocław.
- JEZIERSKI, F., 1985. Przedruk. In: Z. GLOGER. *Encyklopedia staropolska*. T. IV. Warszawa.
- KRAWCZYK-TYRPA, A., 1987. *Frazeologia somatyczna w gwarach polskich. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała*. Wrocław.
- LYONS, J., 1976. *Wstęp do językoznawstwa*. Przeł. K. Bogacki. Warszawa.
- Leksykon wiedzy wojskowej*. 1979. Warszawa.
- LEWICKI, A. M., 1985. Motywacja globalna frazeologizmów. Znaczenie przenośne, symboliczne i stereotypowe. In: *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*. T. III. Pod red. M. BASAJA; D. RYTEL. Wrocław.
- LEWICKI, A. M., 1993. Frazeologia. In: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Pod red. K. POLAŃSKIEGO. Wrocław.
- LEWICKI, A. M.; PAJDZIŃSKA, A., 1993. Frazeologia. In: *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*. T. 2. Współczesny język polski. Pod red. J. BARTMIŃSKIEGO. Wrocław.
- LIPS, E., 1971. *Księga Indian*. Tłum. K. Piesowicz. Warszawa.
- PAJDZIŃSKA, A., 1990. Jak mówimy o uczuciach? Poprzez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata. In: *Językowy obraz świata*. Pod red. J. BARTMIŃSKIEGO. Lublin.
- Podręcznik dowódcy plutonu*. 1971. Warszawa.
- RZEWUSKI, H., 1877. *Zamek krakowski. Romans historyczny z wieku XVI*. Warszawa.
- SAPIR, E., 1978. *Kultura, język, osobowość. Wybrane eseje*. Warszawa.
- SIEMIŃSKI, T., 1991. Problematyka relacji międzyjęzykiem a kulturą w pracach językoznawców amerykańskich. In: *Język a kultura*. T. 1. Wrocław.
- SJP: Słownik języka polskiego*. 1958-1969. Pod red. W. DOROSZEWSKIEGO. T. I-XI. Warszawa.
- SJP: Słownik języka polskiego*. 1978-1981. Pod red. M. SZYMCHAKA. T. I-III. Warszawa.
- TOKARSKI, R., 1993. Słownictwo jako interpretacja świata. In: *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*. T. 2. Współczesny język polski. Pod red. J. Bartmińskiego. Wrocław.
- WHORF, B. L., 1982. *Język, myśli i rzeczywistość*. Warszawa.
- WIERZBICKA, A., 1978. Sapir a współczesne językoznawstwo. Wstęp. In: E. SAPIR. *Kultura, język, osobowość. Wybrane eseje*. Warszawa.
- WROCZYŃSKI, R., 1979. *Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu*. Wrocław.
- МОКШЕНКО, В. М., 1986. *Образы русской речи. Историко-этимологические и этнолингвистические очерки фразеологии*. Ленинград.

Dorota Połowniak-Wawrzonek

Holy Cross Academy n. a. Jan Kochanowski in Kielce
The Institute of Polish Philology

FIXED COMPOUNDS CONTAINING THE NAMES OF WARFARE TOOLS IN A MOTIVA- TION SITUATION

Summary

The present article comprises characteristics of fixed compounds where one component is a name of warfare tools in a motivation situation. Fixed compounds, which function in military language, are distinguished there. Only certain compounds (mostly the most general) from specialised language (specifying detailed meanings) pass to the common, general language. A lot of compounds comprising the names of warfare tools were fixed already in military texts. There were registered metonymic processes and metaphorical changes. The domain of destination comprises compounds, which are formed with elements of semantic changes and certain pragmatic conditions, which can influence future metaphorisation processes and use of the compounds in texts. There were also registered compounds in military texts as loose compounds and they were ascribed to phraseologization in non-military texts.

KEY WORDS: idioms, motivation, metaphorisation, derivation of metonymy, term.

Dorota Połowniak-Wawrzonek

Jano Kochanovskio Šventojo Kryžiaus akademija
Kielcuose

Lenkų filologijos institutas

NUSISTOVĖJĘ SUDURTINIAI ŽODŽIAI, KURIŲ SUDĖTYJE YRA KARO TERMINŲ PAVADINIMAI, MOTYVACINĖJE SITUA- CIJOJE

Santrauka

Šiame straipsnyje pateikiamos nusistovėjusių sudurtinių žodžių charakteristikos, kai vienas iš sudurtinio žodžio komponentų yra karo termino pavadinimas motyvacinėje situacijoje. Išskiriami nusistovėję sudurtiniai žodžiai, funkcionuojantys karinėje kalboje. Tik tam tikri specialiosios kalbos sudurtiniai žodžiai (dažniausiai bendro pobūdžio) pereina į bendrinę kalbą. Daug sudurtinių žodžių, kurių vienas sandų – karo terminas, jau buvo nusistovėję kariniuose tekstuose. Nustatyti metoniminiai procesai ir metaforiniai pasikeitimai. Į platesnę kalbos sferą pereina ir jau susiformavę junginiai, kuriuose išryškėję semantiniai pokyčiai ir tam tikros pragmatinės sąlygos, galinčios veikti tolesnį metaforizacijos procesą ir tų junginių vartojimą tekstuose. Taip pat rasta tokių žodžių junginių, kurie kariniuose tekstuose funkcionuoja kaip laisvieji junginiai, o frazeologizmais tampa tik bendrinėje kalboje.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: idiomos, motyvacija, metaforizacija, metonimijos derivacija, terminas.

Gauta 2006 06 16

Priimta publikuoti 2006 07 05